

Marian Wójtowicz
Poznań, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza

O DWÓCH IMIONACH CHRZEŚCIJAŃSKICH U OSÓB ŚWIECKICH W STAROROSYJSKIEJ ANTROPONIMII XV-XVII WIEKU

On Two Christian Names Among Laypeople in the Old Great Russian Anthroponymy of the 15th-17th Centuries

ABSTRACT: The article concerns the issue of two Christian names given to a single person in the 15th-17th centuries. The first name was given at baptism and, according to the religious ritual, it was a single name. It was called the prayer name (*molitvennoye imya*) or the true, real name (*pryamoye imya*). This name was obligatory but was often omitted in documents. The second Christian name was chosen and given by parents or relatives and was commonly used. In sources, it is referred to as a nickname (*prozvishche, prozvanije*). This was an optional name. The author discusses the status and functions of both names, the relationship between them, and the church calendar. The second name among representatives of the upper classes led to changes in the status and functioning of the first name. It was socially approved and used as the official name. In the names of people from lower social classes, it was an additional name used to identify a person within a small communicative community. This was also an optional name, which, however, did not cause changes in the functioning of the first name.

KEYWORDS: anthroponymy, Christian names, common names, nicknames, 15th-17th century Russia

Po przyjęciu chrześcijaństwa staroruskie imiona osobowe były stopniowo zastępowane przez nowe imiona. Zawierały je kalendarze cerkiewne (месяцесловы, святцы), będące wykazami nazw świąt oraz osób zaliczonych do grona świętych, których imiona nadawano przy chrzcie. Bezpośredni związek imion chrześcijańskich (chrzestnych) z dniem poświęconym czci określonego świętego ukazują liczne wzmianki w latopisach o narodzinach ksiąząt, np.:

[...] родися Ярославу сынъ и нарекоша имя ему Ростиславъ, а въ крещеньи Иванъ бѣ бо родилься въ рожество Ивана Крестителя¹; [...] оу великого князя Всеволода родися сынъ до заоутрення святого Дмитрѣа дъне и именины же тогда бяхоуть. Всеволодъ же велѣ оучинити сынови [...] имя Дмитрѣи въ святомъ крещении, а княжее имя оучини ему Володимиръ, дѣда своего имя Мономаха Володимѣра².

W XIII wieku znacznie nasila się ekspansja imion chrześcijańskich, która powoduje wycofywanie się z użycia imion słowiańskich. W nazwach książąt od XIV-XV wieku imiona słowiańskie (złożone) zdarzają się rzadko³. W związku z tym, podstawową funkcję indywidualizacji osób przejmują rzeczywiście używane imiona chrześcijańskie.

Niektóre latopisy podają informacje o dacie narodzin i imieniu książąt, pozostające w sprzeczności z zapisami w innych tego typu źródłach, co czasem bywa podstawą do przypuszczeń o dwóch imionach występujących u przedstawicieli dynastii panującej, por. np. zapisy dotyczące w. ks. Iwana III Wasylewicza:

Въ лѣто 6948. Родися великому князю сынъ Иванъ, генваря 22 [...] родися великому князю сынъ Тимофѣи, и дали имя ему Иоанъ⁴; В лѣто 6948 генваря 22, родися великому князю Василию сын Иванъ⁵; [...] на память святого апостола Тимофѣа, мѣсяца Генваря въ 22 день, родися князь велики Иванъ Васильевичъ⁶.

Nie ulega wątpliwości, że Iwan było pierwszym imieniem nadanym księciu, a nazwa apostoł Timofej wskazuje na dzień jego narodzin. Podobnie należy traktować zapis dotyczący imienia w. ks. Wasyla III Iwanowicza:

Въ лѣто 6987. Мѣсяца Марта въ 25 въ 8 часъ ноци противу дни собора Архангела Гавриила, родися великому князю Ивану Васильевичу сынъ [...] и наречень бысть Василей Парийский. Крещень же бысть [...] Априля въ 4 въ недѣлю Цѣвтную⁷.

¹ *Полное собрание русских летописей*, т. 2, *Ипатьевская летопись*, Москва 1962, с. 568, pod 1174 r. zapis dotyczy ks. snowskiego Rościsława Jarosławicza; uroczystość narodzin św. Jana Chrzciciela obchodzono 24 VI.

² *Ibidem*, с. 674-675, pod 1192 r. zapis o narodzinach ks. starodubskiego Włodzimierza Wsiewołowicza; dzień św. Dymitra przypada 26 X.

³ T. Skulina, *Staroruskie imiennictwo osobowe*, cz. I, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1973, s. 101, 141; M. Wójtowicz, *Древнерусская антропонимия XIV-XV вв. Северо-Восточная Русь*, Poznań 1986, s. 21, 31.

⁴ *Полное собрание русских летописей*, т. 8, *Продолжение Летописи по Воскресенскому списку*, Санкт-Петербург 1859, с. 108, pod 1440 r.

⁵ *Полное собрание русских летописей*, т. 24, *Типографская летопись*, Петроград 1921, с. 183.

⁶ *Полное собрание русских летописей*, т. 12, *Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью*, Санкт-Петербург 1901, с. 40.

⁷ *Ibidem*, с. 190.

Inny odpis tego latopisu podaje dwa imiona: „[...] родися великому князю Ивану Василиевичу сынъ [...] и наречень бысть Василей Гавриль въ лѣто 6987, мѣсяца Марта 25, въ самый праздникъ Благовѣщенія пресвятыя Богородица, въ 8 часъ ноци”⁸.

Informację o dwóch imionach powtarza kolejny latopis: „[...] родися великому князю сынъ Гаврило мѣсяца марта 26 и нарекоша имя ему Василей”⁹. Tak więc również w tym wypadku Wasilij było imieniem księcia, które otrzymał przy chrzcie.

Jednym z najstarszych przykładów posiadania dwóch imion chrześcijańskich przez osoby świeckie jest zapis dotyczący w. ks. suzdalskiego i niżnonowogrodzkiego: „[...] преставися [...] князь велики Дмитрей Константинович Суздальский и Новгорода Нижнего [...] бѣ же ему во святомъ крещении имя Фома, а иноческое Феодоръ”¹⁰.

W zapisie zwraca uwagę umieszczenie na pierwszym miejscu imienia Dmitrij faktycznie używanego przez współczesnych, o czym świadczy informacja w latopisie sporządzonym dla księcia przez mnicha Ławrentija w 1377 roku. Imię chrzestne Foma nie pełniło już swojej pierwotnej, podstawowej funkcji jedyne imienia i podobnie jak imię mnisze Feodor, świadczyło o nadaniu podczas religijnej ceremonii. Warto dodać, że posiadaczem dwóch chrześcijańskich imion był ks. starodubski Iwan Kallistrat Michajłowicz (zm. po 1315 r.) oraz ks. jarosławski Iwan Dej (Dij) Dmitriewicz (ok. 1430-1445 r.).

Zagadnienie występowania dwóch imion chrześcijańskich u osób świeckich przez wiele lat pozostawało poza kręgiem zainteresowania badaczy, którzy zajmowali się przede wszystkim rodzimymi nazwami osobowymi. Posiadanie dwóch imion objaśniano zwyczajami związanymi z narodzinami i chrztem. Nikołaj M. Tupikow, przywołując opinie wcześniejszych badaczy, uważa, że przy narodzinach nadawano dwa imiona, z których jedno było powszechnie używane, natomiast drugie (chrzestne) utrzymywano w tajemnicy, bowiem miało to zapobiegać rzuceniu uroku i chronić przed złym losem¹¹. Sporo uwagi omawianemu zagadnieniu poświęcił historyk Kościoła Ewgenij Gołubinskij¹². Na podstawie analizy imion książęcych zaczerpniętych głównie z latopisów stwierdził, że jedno imię znane było przed chrztem i nazywano je modlitewnym (молитвенное имя), a drugie imię nadawano przy chrzcie. Imię modlitewne wymieniał duchowny w specjalnej modlitwie nad niemowlęciem i do chwili chrztu było to jedyne potwierdzone jego imię. Drugie imię, zdaniem tego badacza,

⁸ Ibidem, s. 191.

⁹ *Полное собрание русских летописей*, т. 6, *Софийские летописи. Софийская вторая летопись*, Санкт-Петербург 1853, с. 222, pod 1479 r.

¹⁰ *Полное собрание русских летописей*, т. 11, *Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью*, Санкт-Петербург 1897, с. 83, pod 1383 r.

¹¹ Н.М. Тупиков, *Словарь древнерусских личных собственных имен*, Санкт-Петербург 1903, с. 76.

¹² Е. Голубинский, *История русской церкви*, т. I, ч. 2, Москва 1904, с. 421- 430; т. II, ч. 2, Москва 1911, с. 505-518.

dawali sami rodzice, a nie kapłan. Jedno imię było przeznaczone wyłącznie dla nosiciela, natomiast imię dane (wybrane) przez rodziców było w powszechnym użyciu. Utrwalił się zwyczaj, że jedno imię nadawał kapłan w ósmym dniu po narodzinach, drugie zaś nadawano w czterdziestym dniu przy chrzcie. Z czasem przepisy cerkiewne dotyczące narodzin i chrztu, a zwłaszcza wyboru i nadania imienia oraz dnia chrztu, zaczęły ulegać zmianie. Rozszerzono możliwość wyboru imienia patrona, którego święto przypadało w dniu narodzin, dniu chrztu lub między tymi dniami, a nawet kilka dni po chrzcie. Polecano wybierać tylko jedno imię i nadawać je na ósmy dzień po narodzeniu, a jednocześnie przestrzegano przed nadawaniem imion, które swoim brzmieniem mogły wywoływać skojarzenia z wyrazami pospolitymi, np.: Пуд, Лупп, Дула, Вил, Муко, Пигасий, Голиндуха¹³.

Badania nad zagadnieniem występowania u osób świeckich dwóch imion chrześcijańskich przez długi czas opierały się na niewielkim ilościowo i mało zróżnicowanym materiale ekscerpowanym z latopisów. Na możliwość wykorzystania innych źródeł zwrócił uwagę historyk Nikołaj P. Lichaczow, który wskazał na obfity materiał antroponimiczny ksiąg donacyjnych, upamiętniających ofiarodawców oraz osoby zmarłe (вкладные книги), oraz ksiąg, zawierających wykazy obrzędowych uczt zadusznych z kalendarzową datą wspomnienia zmarłych (кормовые книги), prowadzonych w wielu klasztorach na Rusi¹⁴. Kilka lat temu badania na znaczną skalę nad występowaniem dwóch imion chrześcijańskich u osób świeckich podjęli Anna F. Litwina i Fiodor B. Uspienski¹⁵.

Wspomniane księgi donacyjne i komemoracyjne zawierają w większości krótkie, stereotypowe zapisy z pojedynczym imieniem lub nazwą osobową, w której skład wchodzi obowiązkowo świeckie imię w postaci podstawowej, np.: „Сентября въ 3 день, кормъ кормити по Анфимѣ, на его рождение”¹⁶; „Апрѣля въ 24 день, кормъ кормити по Саввѣ Фроловѣ, во иноцѣхъ по Сергии, на его рождение”¹⁷.

W obu przykładach daty wskazują dzień uczty zadusznej a zarazem dzień urodzin Anfima i Sawwy, którzy otrzymali imiona patronów zgodnie z kalendarzem cerkiewnym. Do wyjątków należą obszerne zapisy dotyczące osób znanych, np. zapis o darowiźnie diaka Jurija Sidorowa zamieszczony w księdze donacyjnej w styczniu 1552 roku:

¹³ С.В. Булгаков, *Настольная книга для священно-церковно-служителей*, Киев 1913, с. 955-959.

¹⁴ Н.[П.] Лихачев, *Двойные имена*, „Известия Русского генеалогического общества” 1900, вып. 1, с. 126-128.

¹⁵ Zob. np.: А.Ф. Литвина, Ф.Б. Успенский, *Русская христианская двуименность в филологической перспективе – из ономастического комментария к „Временнику” Ивана Тимофеева*, „Slavistična revija” 2018, vol. 66, № 3, с. 333-354, Idem, *Христианская двуименность в правящей династии на Руси: Этапы эволюции*, „Die Welt der Slaven” 2019, Jahrgang 64, Heft 1, S. 108-127, Idem, *Выбор имени и коммеморативная практика в XVI в. (Новое о думном дьяке Андрее Щелкалове)*, „Scando-Slavica” 2022, vol. 1, № 68, с. 157-174.

¹⁶ И.А. Вахрамеев, *Исторические акты Ярославского Спасского монастыря*, т. 3, *Выписи из писцовых и переписных книг, Дополнение: Книга кормовая*, Москва 1896, с. 17.

¹⁷ Ibidem, с. 29.

[...] диак Юрий Сидоров, имя молитвенное ему Софонею, дал вкладу [...] пятьдесят рублей. И доколе Юрий в миру поживет, [...] за Юрия за Софоню Бога молити и в октениях имя его, Софония, за здравие по вся дни поминати. [...] А на имянины его декабря в 3 день по вся годы при его животе петь за него молебны [...]. А как Юрья, Софоня, не станет, и нам имя его, Софоня, написати в сенаник [...] и на его память декабря 3 день кормить по двжды на году¹⁸.

Z przytoczonego w dużym skrócie zapisu wynika, że diak Jurij Sidorow urodził się 3 grudnia i otrzymał imię Sofonij, bowiem tego dnia według kalendarza cerkiewnego przypada święto jego patrona, które obchodzi się raz w roku. Dzień urodzin określono wyrazem imieniny i ustalono, że w przyszłości będzie to data wspomnienia liturgicznego o zmarłym i dzień konsolacji. Zwraca uwagę użycie wyrazu imię wyłącznie w odniesieniu do Sofonij, które nazwano imieniem modlitewnym. Oba imiona są traktowane w zapisie jako nazwy równorzędne, ale tylko Jurij występuje w połączeniu z formacją patronimiczną. Wyraz imię w wielu wypadkach może stanowić wskazówkę pozwalającą określić, które z dwóch imion jest imieniem modlitewnym (chrzestnym), np. w nazwach odnoszących się do ks. Michała Glinskiego (zm. 1559 r.): „Князя Михаила Васильевича именемъ Лазаря въ животѣ не стало; [...] по князь Лазарѣ панихиду и обѣдную служити”¹⁹; „[...] октября въ 29 день кормь кормить по князь Лазорѣ Глинскомъ”²⁰.

Użycie wyrazu imię w znaczeniu imienia modlitewnego potwierdzają zapisy dotyczące ks. Iwana Bielskiego (zm. 1571 r.): „И за тя дачю по князе Иване Дмитриевиче а имя ему Леонтей [...] на его преставление м(еся)ца маиа въ 25 день понахида”²¹; „[Мая] Тогожь мѣсяца въ 24 день поминати князя Ивана Дмитриевича Бѣльскаго а молитвенное имя Леонтий”²².

Imię modlitewne po nadaniu przez kapłana podczas chrztu było odtąd jedynym nazwaniem danej osoby urzędowo uznanym przez władze kościelne, jej imieniem chrzestnym, por. np. zapisy dotyczące ks. Iwana Sitskiego (zm. 1608 r.):

[Марта] Тогожь мѣсяца въ 11 день поминати боярина князя Ивана Васильевича Сицкаго молитвенное имя Софрония во иноцѣхъ Сергия²³; [...] князь Иоаннъ Васильевичъ Ситский, а въ крещении имя его Софроний во иноцехъ Сергий²⁴;

¹⁸ А.И. Алексеев, *Первая редакция вкладной книги Кириллова Белозерского монастыря (1560-е гг.)*, „Вестник церковной истории” 2010, № 3/4, с. 41-42.

¹⁹ Леонид [Кавелин], архим., *Махрицкий монастырь. Синодик и вкладная книга*, „Чтения в императорском Обществе истории и древностей российских” 1878, кн. 3, с. 8.

²⁰ И.А. Вахрамеев, *Исторические акты...*, с. 21.

²¹ А.А.Титов, *Вкладные и кормовые книги Ростовского Борисоглебского монастыря в XV, XVI, XVII и XVIII столетиях*, Ярославль 1881, с. 36.

²² *Кормовая книга Московского ставропигиального Новоспаского монастыря*, Москва 1903, с. 20.

²³ Ibidem, с. 16.

²⁴ Ibidem, с. IV.

[...] по бояринъ князь Иоаннъ Василичъ Ситцкомъ молитвенное имя Софронъ во иноцѣхъ Сергиѣ²⁵.

Imię modlitewne na oznaczenie imienia chrzestnego jest nazwą w zapisach najczęściej stosowaną. Rzadziej w tym znaczeniu spotyka się wyrażenie *прямое имя* – imię prawdziwe, tj. właściwe, rzeczywiste, prawowite, np. w napisie z imieniem stolnika Lwa Sałtykowa (zm. 1572 r.) umieszczonym na odwrotnej stronie panagii z 1683 r.: „[...] въ поминовение души стольника Льва Салтыкова, а *прямое имя* ему Мемнонь”²⁶ oraz w napisie na krzyżu ołtarzowym z 1681 r. podarowanym przez stolnika Worysa Buturlina (zm. 1696 r.): „[...] сий образъ Креста Господня построилъ стольникъ Борисъ, а *прямое имя* Иоаннъ Васильевичъ Бутурлинъ”²⁷. Jeżeli w zapisie są wymienione dwa imiona i jedno z nich jest nazwane imieniem modlitewnym, to drugie imię jest pozbawione odpowiedniego określenia. Jeżeli zaś imię modlitewne nie ma przy sobie określenia, to drugie imię zazwyczaj poprzedza wyraz *прозвище* lub *прозвание* ‘przezwanie’, por. np. zapisy z imieniem Iwana – Lwa Romanowa (zm. 1595 r.):

Февраля въ 5 день поминати Льва Никитича а молитвенное имя Иванъ²⁸; Тогожь дни поминати Иоанна прозвище Льва Никитича Романова²⁹; [...] преставися рабъ Божий Иоаннъ Никитичъ Романовъ, прозваниемъ Левъ³⁰.

Warto odnotować, że drugie imię mogli nosić także inni członkowie rodziny, np. Wasilij Romanow (zm. 1601 r.): „[...] рабъ Божий Василий Никитичъ Романовъ, молитвенное имя ему Никифоръ”³¹. Drugie imię Iwan miał syn wspomnianego wyżej stolnika Lwa Sałtykowa: „Евсейей, прозвище Иванъ, Лвовичъ Салтыковъ преставися 7100 (1592) году февраля въ 20 день”³². Niekiedy zamiast wyrazów *прозвище*, *прозвание* używa się określenia *зовомый* ‘zwany, nazywany’, np. w zapisie dotyczącym bojarzyna Worysa Morozowa (zm. 1661 r.): „Июля въ 20 день поминати боярина Илью зовомаго Бориса Иоанновича Морозова”³³; „[...] по

²⁵ Леонид [Кавелин], архим., *Вкладная книга Московского Новоспасского монастыря*, Санкт-Петербург 1883, с. 28.

²⁶ И.И. Васильев, *Археологический указатель г. Пскова и его окрестностей*, Санкт-Петербург 1898, с. 27.

²⁷ Ibidem, с. 54.

²⁸ *Кормовая книга Московского ставропигиального Новоспасского монастыря...*, с. 12.

²⁹ Ibidem, с. 8.

³⁰ Ibidem, с. III.

³¹ Ibidem, с. III.

³² Леонид [Кавелин], архим., *Приложения к Историческому описанию Свято-Троицкия Сергиевы лавры, VIII. Список надгробий Троицкого Сергиева монастыря, составленный в половине XVII века*, „Чтения в императорском Обществе истории и древностей российских” 1879, кн. 2, с. 82.

³³ *Кормовая книга Московского ставропигиального Новоспасского монастыря...*, с. 23.

своемъ мужъ бояринъ Ильѣ, зовомомъ Борисъ Иоанновичъ Морозовъ”³⁴. Należy dodać, że zapisy z imieniem chrzestnym poprzedzającym drugie imię stają się z czasem coraz rzadsze.

W wielu zapisach drugie imię w połączeniu z patronimikum wysuwa się na pierwszy plan, a po nim wymienia się imię chrzestne. W odróżnieniu od imienia drugiego, imię chrzestne w zgromadzonym materiale bardzo rzadko występuje w wieloczłonowych nazwach osobowych z patronimem pierwszego lub drugiego stopnia, co znacznie obniża jego rangę jako imienia prymarnego, właściwego. Drugie imię zajmuje coraz ważniejszą pozycję, natomiast imię chrzestne w zapisach nieraz się pomija. Na przykład w zapisie odnoszącym się do wspomnianego stolnika Lwa Sałtykowa pominięto jego imię chrzestne Memnon, a imię Lew omyłkowo uznano za chrzestne, na co wskazuje zgodność początkowej litery tego imienia z literą imienia mniszego Leonid: „Левъ Андреевичъ Салтыковъ, бояринъ и воевода [...] по волѣ Иоанна Грознаго въ 1571 инокъ Леонидъ, въ 1572 умерщвленъ”³⁵. Podobnie w zapisie dotyczącym Grigorija Godunowa (zm. 1598 r.) pominięto imię chrzestne Chariton, por.:

[Сентября въ 28 день]. Того же дни кормъ кормити по Григорѣ Васильевичѣ Годуновѣ, во иноцѣхъ Христофорѣ³⁶; Въ 28 день [сентября]. Пам(ятъ) Государеву боярину и дворецкому Григорию Васильевичю Годунову, а имя ему Харитонъ, во ин(оцѣхъ) Христофорѣ³⁷.

Imię chrzestne nadawane zgodnie z rytuałem religijnym było nazwą osobową prymarną i obligatoryjną. Było zarazem jedynym imieniem zatwierdzonym i uznawanym przez władze kościelne i nie mogło być zmienione na inne imię chrześcijańskie. Ponadto używane było w zakresie należącym do życia prywatnego, rodzinnego i religijnego, podobnie jak imię mnisze, z którym niejednokrotnie występuje w zapisach.

Drugie imię było nazwą sekundarną, wybraną przez rodziców lub osoby z kręgu rodziny. Było to imię fakultatywne, gdyż mogli je nosić niektórzy członkowie rodziny lub przedstawiciele określonych warstw społecznych. We wspólnotach komunikatywnych, w których imiona sekundarne były rozpowszechnione, uzyskiwały aprobatę społeczną i status imion oficjalnych. Trudno jest dzisiaj określić motywy, jakimi się kierowano przy wyborze imienia sekundarnego. Mogły to być motywy o charakterze wolicjonalnym, ale również religijnym, wynikające z przekonania o szczególnej opiece obranego patrona. Pewien wpływ mogła mieć popularność imienia, a także tradycja rodzinna. Wybór imienia sekundarnego w dużym stopniu zależał także od kalendarza

³⁴ Леонид [Кавелин], архим., *Вкладная книга...*, с. 31.

³⁵ *Список погребенных в Троицкой Сергиевой Лавре*, Москва 1880, с. 22.

³⁶ И.А. Вахрамеев, *Исторические акты...*, с. 19.

³⁷ В.Р. Апухтин, *Кормовая книга Псковского Печерского монастыря. Краткие исторические сведения о Псково-Печерском Успенском мужском монастыре и описание хранящейся в нем кормовой (вкладной) книги 1558 г.*, „Летопись Историко-родословного общества в Москве” 1914, вып. 1 (37), с. 30.

cerkiewnego. Starano się bowiem wybrać imię znajdujące się w pobliżu dnia urodzin i występujące zwykle po dacie urodzenia, rzadziej tuż przed tą datą, a odstęp czasu między pierwszym i drugim imieniem nie przekraczał z reguły dwóch – trzech tygodni. Związek obu imion z kalendarzem cerkiewnym ukazują poniższe przykłady zawierające zestawienie daty nadania pierwszego imienia z prawdopodobną datą wybranego drugiego imienia.

1. Bliskość dat obu imion:

1.1. Анфим 3 IX / Михаил 6 IX – Михаил Феодорович Нагово, zm. 1612 r., bojar: [Сентября]. Тогожь мѣсяца въ третій день. По Михаилѣ Феодоровичѣ Нагово кормъ, а молитвенное имя Анфимъ³⁸.

1.2. Евдоким 31 VII / Стефан 2 VIII – Стефан Васильевич [Годунов], zm. 1603 r., bojar: Въ 16 день [сентября]. Поминати и Стефана Васильевича, а прямое имя ему Евдоким, [...] по Стефанове женѣ Васильевича Годунова Софьи³⁹.

1.3. Епифаний 12 V / Феодор 16 V – Феодор Андреевич Телятевской, zm. 1645 r., ks.: Мая въ 12 день, кормъ кормити по князѣ Феодорѣ Андреевичѣ Телятевскомъ, а имя ему Епифаний, на его рождение⁴⁰.

2. Niewielkie oddalenie dat obu imion:

2.1. Калинин 23 VIII / Глеб 5 IX – Глеб [Васильевич Белого] Оболенский, ok. 1550-1572 r., ks: Въ 20 день [марта]. Прест(авление) князя Глѣба Оболенскаго, а имя ему Калининъ⁴¹.

2.2. Косма 1 XI / Дмитрий 15 XI – Дмитрий Михайлович Пожарский, zm. 1642 r., ks.: [Ноября въ 1 день]. Того же дни кормъ кормити по бояринѣ по Козьмѣ, прозвище князь Дмитрий Михайловичѣ Пожарскомъ, на тотъ день рождение его⁴².

2.3. Прокопий 8 VII / Василий 15 VII – Василий Михайлович Глинский, zm. 1564 r., ks.: Июля въ 8 день поминати князя Василия Глинскаго а быти по немъ корму а молитвенное имя Прокопий⁴³; [...] по князѣ Василии Михайловичѣ Глинскомъ, а имя ему Прокопей⁴⁴.

Bliskość kalendarzowa dat obu imion miała niewątpliwie istotny wpływ na wybór identycznego sekundarnego imienia dla dwóch osób urodzonych tego samego miesiąca w niewielkim odstępem czasu, mianowicie diaka Faddeja Jakowlewicza Szczełkałowa

³⁸ *Кормовая книга Московского ставропигиального Новоспасского монастыря*, с. 1.

³⁹ В.Р. Апухтин, *Кормовая книга...*, с. 30.

⁴⁰ И.А. Вахрамеев, *Исторические акты...*, с. 30.

⁴¹ В.Р. Апухтин, *Кормовая книга...*, с. 35.

⁴² И.А. Вахрамеев, *Исторические акты...*, с. 21.

⁴³ *Кормовая книга Московского ставропигиального Новоспасского монастыря...*, с. 22.

⁴⁴ И.А. Вахрамеев, *Исторические акты...*, с. 27.

(zm. ok. 1597 r.) i okolniczego Luppа Piotrowicza Klesznina (zm. 1599 r.). Diak Faddej Szczełkałow urodził się 21 sierpnia, o czym informuje pośrednio zapis: „Въ 21 день [августа]. Пам(ять) Щелкалову, а имя ему Фадѣй, Феодосѣй”⁴⁵; „[...] поминати Якова Щелкалова да дѣтей его: Андрѣя во иноцѣхъ Феодосія да Василя во иноцѣхъ Васьяна”⁴⁶.

Datę wspomnienia liturgicznego o zmarłym lub konsolacji zwyczajowo wyznaczano w taki sposób, aby odpowiadała dniu urodzin lub śmierci danej osoby. Okolniczy Lupp Klesznin, jak można sądzić na podstawie następujących zapisów, urodził się 23 sierpnia:

Въ 23 день [августа]. Пам(ять) Андрѣю Клешнину, а имя ему Лумпъ (!) во ин (оцѣхъ) Левкий⁴⁷; Августа въ 23 день, кормъ кормить по Андрѣ Петровичѣ Клеонинѣ (!) во иноцѣхъ Левкиѣ⁴⁸; [...] околничей Лупъ зовомы Андрѣи Петрович Клешнин во иноцехъ Левкеи схимникъ⁴⁹.

Z przytoczonych zapisów wynika, że dla obu osób wybrano drugie imię Andrej, które w kalendarzu cerkiewnym przypada na dzień 19 sierpnia oraz 21 i 23 września, a zatem o parę dni poprzedza dzień ich urodzin, a z drugiej strony jest oddalone o miesiąc od dnia urodzin każdej z wymienionych osób. W tym wypadku wybrano więc imię bliższe dacie urodzenia.

W funkcji imienia sekundarnego występowały przeważnie imiona najczęściej używane w XIV-XVI wieku, np.: Iwan, Wasilij, Fiodor, Grigorij, Michaił, Dmitrij, Stepan, Andrej, Jurij⁵⁰. W wyższych warstwach społecznych uważano je zapewne za bardziej odpowiednie dla osób uprzywilejowanych, w porównaniu z rzadkimi imionami nadawanymi przy chrzcie, które kalendarz notuje raz lub dwa razy w roku, np.: Anfim, Ewdokim, Epifanij, Sofonij, Sofronij, Feopempt itp.

W badanym materiale sporadycznie trafiają się zapisy z nietypowym dla starorosyjskiej antroponimii połączeniem dwóch imion chrześcijańskich należących do tej samej osoby. A oto kilka przykładów z księgi rodowodowej zachowanej w odpisie końca XVII wieku⁵¹: Михаило Векентий [Павлович Добрынский]⁵², 1. poł. XV w.,

⁴⁵ В.Р. Апухтин, *Кормовая книга...*, с. 39.

⁴⁶ *Кормовая книга Московского ставропигиального Новоспасского монастыря...*, с. 7.

⁴⁷ В.Р. Апухтин, *Кормовая книга...*, с. 39.

⁴⁸ И.А. Вахрамеев, *Исторические акты...*, с. 36, (w indeksie osób: Клешнин).

⁴⁹ И.П. Машков, *Доклад о изысканиях погребений князей Репниных в Боровском Пафнутьевском монастыре*, „Древности. Труды Комиссии по сохранению древних памятников” имп. Московского археологического общества, Москва 1912, т. IV, с. 309, (fragment napisu na tablicy nagrobnej).

⁵⁰ М. Wójtowicz, *Древнерусская антропонимия...*, с. 22.

⁵¹ *Родословная книга*, [в:] „Временник имп. Московского общества истории и древностей российских”, кн. X, Материалы, Москва 1851, с. 1-286.

⁵² Ibidem, с. 98.

szlachcic, Иванъ Фаль [Иванович Плещеев]⁵³, 2. poł. XV w., szlachcic, Михаило Клеопа [Васильевич Кутузов]⁵⁴, 1. poł. XVI w., szlachcic. Takie pary imion nie tworzą nowej nazwy osobowej, bowiem każde z nich ma odrębny zakres funkcjonowania. Ponadto różnią się tym, że jedno posiada cechę, której nie ma drugie imię. Imię zajmujące drugą pozycję ma tę właściwość, że występuje w kalendarzu raz w roku. W podanych przykładach są to: Kleopa (4 I), Fał (26 III) i Wikentij (11 XI). Data przy imieniu oznacza dzień urodzin osoby, której nadano imię patrona przypadające tego dnia w kalendarzu. Jest to zatem cecha dystynktywna pozwalająca w tego rodzaju połączeniach odróżnić imię prymarne (chrzestne) od sekundarnego zajmującego zawsze pierwszą pozycję. W pozostałych wypadkach funkcję danego imienia można określić na podstawie takich cech jak częstość i pozycja w połączeniu. Na przykład w połączeniach imion: Федоръ да (!) Демидъ [Семенович Воронцов]⁵⁵, Федора Демида Семенова сына Воронцова⁵⁶ (B. l. poj.) bojar (zm. 1546 r.), Иван Фока [Семенович Воронцов]⁵⁷ bojar (zm. 1560 r.) na pierwszym miejscu w nazwach obu braci znajdują się imiona Fiodor i Iwan o wysokiej frekwencji, które pełnią funkcję imion sekundarnych, a na drugiej pozycji imiona chrzestne.

Od połączeń dwóch męskich imion chrześcijańskich, będących samodzielnymi nazwami osobowymi, należy odróżniać zestawienia antroponimiczne, w których pierwszy człon jest imieniem męskim, drugi zaś formalnie imieniem żeńskim. Kilka takich nazw przytaczają Anna Litwina i Fiodor Uspienski⁵⁸. Są to nazwy osób z niższych warstw społecznych, np.: Афонка Маланья⁵⁹, 1. poł. XVII w., chłop, Федка Лукерья || Фетка Лукирья⁶⁰, 1567 r., chłop, Иван Голендуха⁶¹, 1533 r., sługa klasztoru. Autorzy wychodzą z założenia, że skoro imię zależało od płci osoby, której je nadawano, to w wypadku, gdy mężczyzna był nosicielem dwóch imion, oba były męskie. Mężczyzna zatem nie mógł mieć dwóch imion, z których jedno było męskie, a drugie żeńskie. W nazwie osobowej Афон(ь)ка Маланья drugi człon jest ludową formą imienia Мелания. Autorzy przypuszczają, że występuje tu jakieś niechrześcijańskie imię z pierwiastkiem -мал-, niemniej jednak za bardziej prawdopodobny uważają związek drugiego członu z męskim imieniem Малахия i różnymi hipokorystycznymi formami tego imienia, które mogły kojarzyć się z imieniem żeńskim Маланья. Sądzą, że forma Маланья nie może świadczyć o tym, że nosiciel imienia Афон(ь)ка otrzymał drugie imię na cześć świętej o imieniu Мелания, a nie świętego (patrona).

⁵³ Ibidem, s. 99.

⁵⁴ Ibidem, s. 111.

⁵⁵ Ibidem, s. 90.

⁵⁶ *Полное собрание русских летописей*, т. 12, *Летописный сборник...*, с. 57, pod 1531-1532 r.

⁵⁷ *Родословная книга...*, с. 90.

⁵⁸ А.Ф. Литвина, Ф.Б. Успенский, *Мужское vs женское в контексте светской христианской двуименности на Руси XVI-XVII вв.*, „Slověne” 2019, vol. 8, № 1, с. 133-161.

⁵⁹ Ibidem, s. 146.

⁶⁰ Ibidem, s. 140.

⁶¹ Ibidem, s. 147.

Drugi człon w nazwie osobowej Федка Лукерья jest ludową formą imienia Гликерия. Męskie imię Гликерий było mało używane. W tekstach pisanych występuje sporadycznie, a o formie Лукерий, jeżeli w ogóle pojawia się w tekstach, niewiele można powiedzieć. Natomiast formę Лукерья spotyka się dość często. Zdaniem autorów, Лукерья jest tu wynikiem homonimii form imion Гликерий i Гликерия. W kalendarzach (месяцесловах) imię Гликерий występuje w dopełniaczu l. poj., który jest formą homonimiczną mianownika l. poj. imienia żeńskiego Гликерия. Przy nadaniu imienia nastąpiło pomylenie form, gdyż formę dopełniacza przyjęto za mianownik imienia Гликерия. Należy w tym miejscu podkreślić, że zgodnie z obrządkiem cerkiewnym przy chrzcie nadawano jedno imię.

Drugi człon nazwy Иван Голендуха jest formą żeńskiego imienia Голиндуха, które kalendarz odnotowuje 3 i 12 lipca. Imię należy do niezwykle rzadkich. Występujące pod datą 12 lipca imię próbuje się powiązać z imionami św. męczennicy Marii i św. Ioanna znajdującymi się w kalendarzu także pod tą datą. Nazwa Голиндуха nie była samodzielnym imieniem, lecz określeniem dotyczącym tylko św. Marii. Tego rodzaju określenia (epitety) mogły występować przy imieniu męskim i wskazywać na imię patrona, na datę imienin lub odsyłać do innego imienia chrześcijańskiego. Epitet Голендуха pełni tu funkcję kalendarzowego wyznacznika (календарный маркер – termin autorów), pozwalającego ustalić, na cześć którego z wielu świętych o imieniu Ioann nadano imię klasztornemu słudze Iwanowi.

Można tu dodać, że Anna Litwina i Fiodor Uspienski podobnie objaśniają człon Улита w wielostopniowej nazwie osobowej Василий Улита Григорьев сын Пушкин odnotowanej w źródłach l. poł. XV w.⁶². Autorzy przyjmują, że Улита jest formą imienia Иулитта. Odstępując od założenia, że mężczyzna nie mógł być jednocześnie posiadaczem imienia męskiego i żeńskiego, usiłują określić związek między imionami Василий i Иулитта na podstawie zgodności ich dat kalendarzowych. Dzień św. Julitty przypada 15 i 31 lipca. W kalendarzu cerkiewnym 15 lipca zajmuje szczególne miejsce, bowiem jest to dzień św. Władimira Wasilija – księcia, który wprowadził chrześcijaństwo na Rusi. Nazwa Василий Улита może oznaczać, że wymieniona osoba otrzymała imię właśnie w dniu św. Julitty i Władimira Wasilija na cześć wielkiego patrona. Imię Julitta jest w tym wypadku również wyznacznikiem daty (датирующий маркер) dla imienia Wasilij.

Wydaje się, że w rozpatrywanej wielostopniowej nazwie osobowej drugi człon należy uznać za odapelatywną nazwę charakteryzującą Улита : улита ‘ślimak’, tym bardziej, że w tej funkcji spotyka się wyrazy o bliskim znaczeniu, np. Слизень: слизень ‘ts.’, por. Андрей Слизень [Андреевич]⁶³, kon. XIV w., Яковъ Слизень⁶⁴, 1476 r. Oznacza to, że nazwa została pobrana wprost ze złoza apelatywnego. W tej sytuacji bezpośredni związek semantyczny drugiego członu nazwy Василий Улита z wyrazem będącym rezultatem apelatywizacji imienia Улита > улита ‘głupia, nie-

⁶² А.Ф. Литвина, Ф.Б. Успенский, *Мужское vs женское...*, s. 153-155.

⁶³ *Родословная книга...*, s. 102.

⁶⁴ *Полное собрание русских летописей*, т. 12, *Летописный сборник...*, s. 161.

ruchawa, ociążała kobieta'⁶⁵, z nacechowanym pejoratywnie znaczeniem, chociaż możliwy, jest mniej prawdopodobny. Jeżeli zaś chodzi o drugi człon w męskich nazwach osobowych Афон(ь)ка Маланья, Иван Голендуха, Федка Лукерья, to w tej funkcji występują imiona żeńskie, które uległy apelatywizacji, przy czym zaszło tu przeniesienie elementu charakteryzującego kobietę na mężczyznę: Маланья > маланья 'kobieta ograniczona, naiwna; kobieta niechlujna'; 'o człowieku nieumiejącym liczyć'⁶⁶, Голиндуха > голендуха, голиндуха 'kobieta nosząca krótką suknię, kobieta z odsłoniętymi nogami, obdartuska, kobieta uboga'; 'nazwa dziecka pozamałżeńskie używana w okolicach Wiatki'⁶⁷, Лукерья > лукерья 'o kobiecie leniwej, próżniacze'⁶⁸.

Na występowanie dwóch imion chrześcijańskich w nazwach osobowych ludności zależnej zwrócił uwagę Michaił Moroszkina, który przytoczył przykłady z nowogrodzkich dokumentów XVI wieku: Трифанко, прозвъще Федко, 1541 r., Огафьица, прозвъще Анютка, 1515 r., ale ograniczył się do stwierdzenia, że w przeszłości imiona chrześcijańskie zmieniano w przezwiska⁶⁹. Więcej uwagi nazwom z dwoma imionami chrześcijańskimi poświęciła Halina Milejowska⁷⁰. Autorka omówiła niewielką grupę nazw wybranych z nowogrodzkich ksiąg zaprzędawania się w poddaństwo (tzw. кабальные книги) z kon. XVI – pocz. XVII w., określiła formy imion występujących w zapisach nazw oraz podjęła próbę objaśnienia szerokiego zakresu znaczeniowego wyrazu прозвище w staroruskim.

Jeżeli zestawimy nazwy osób z wyższych warstw społecznych z nazwami osobowymi ludności niewolnej, uwzględniając przy tym odrębny charakter źródeł materiału imienniczego, to można zauważyć między nimi pewne podobieństwa i różnice. W nazwach nowogrodzkich chołopów zwraca uwagę częste użycie form deminutywno-hipokorystycznych w obu członach (częściach) nazwy, a jednocześnie ich brak w nazwach przedstawicieli wyższych sfer społeczeństwa. W funkcji pierwszego członu występują zazwyczaj podstawowe postaci imion chrześcijańskich, ale spotyka się również formy zdrobniałe, np. „Тимофѣй Фоминъ сынъ, прозвище Иванча”

⁶⁵ Б.М. Ляпунов, *О некоторых примерах образования имен нарицательного значения из первоначальных имен собственных личных в славянских языках*, [в:] Академия наук СССР академик Н.Я. Марру, Москва – Ленинград 1935, с. 257.

⁶⁶ *Словарь русских народных говоров*, вып. 17, Ленинград 1981, с. 318; Д.К. Зеленин, *О личных собственных именах в функции нарицательных в русском народном языке*, „Филологические записки” 1903, вып. 2, с. 22.

⁶⁷ *Словарь русских народных говоров*, вып. 6, Ленинград 1970, с. 290; Д.К. Зеленин, *О личных собственных именах...*, с. 24.

⁶⁸ *Большой толковый словарь донского казачества*, Москва 2003, с. 270.

⁶⁹ М.Я. Морошкин, *О личных именах у русских славян*, „Известия имп. Археологического общества” 1863, т. IV, вып. 6, с. 529 (oba przykłady pochodzą z dokumentów opublikowanych w 1855 r. przez А.В. Лакієра).

⁷⁰ Н. Milejowska, *Прзчынек до badań над імямі ўласнымі мешкаўцаў Новогроду на прыломе XVI і XVII веку*, „Slavia Orientalis” 1962, nr 1, s. 373-374.

i „Тимофѣйко Фоминъ сынъ, прозвище Иванча” (I 343, 1591-1596 r.)⁷¹. W drugim członie rzadko pojawiają się podstawowe postaci imion, np. „Кирилко Давыдов сын, а прозвище Иван” (II 244, 1602-1603 r.), „Дарья, а прозвище Офросинья, Иванова дочь” (II 231, 1602-1603 r.), przeważają natomiast formacje sufiksalne od imion o wysokiej częstotliwości użycia, np.: „Степан Онаньин сын, прозвище Васька” (II 305, 1602-1603 r.), „Сенка Дмитриевъ сынъ, прозвище Васка” (I 441, 1591-1596 r.), „Ермола Федоровъ сынъ, прозвище Фетчя” (I 224, 1591-1596 r.), „Ма-ноилко Ивановъ, прозвище Федя” (I 281, 1591-1596 r.).

Mniej liczne są nazwy, w których drugim członem jest derywat od pełnej formy imienia pierwszego członu, np. „Ларивон Федоров сын, прозвище Лариша; Ларивонко” (II 304, 1602-1603 r.), „на Михаила на Варламова сына, а прозвище Мишка” (I 163, 1591-1596 r.).

Formy imion chrześcijańskich w drugim członie nazwy poprzedzone określeniem proзвище sygnalizują, że w pierwszym członie jest imię chrzestne. Potwierdzają to derywaty Лариша i Мишка odsyłające do imion chrzestnych Иларион (Ларивон) i Михаил. W dokumentach urzędowych imię chrzestne występuje w połączeniu z formami patronimicznymi, podczas gdy drugie imię chrześcijańskie z *patronymicum* nigdy się nie łączy. Imię chrzestne w tekście dokumentu może występować samodzielnie, zaś drugie imię chrześcijańskie pojawia się zawsze wraz z imieniem chrzestnym i zajmuje drugą pozycję, por. np.:

Филипъ Олексѣевъ сынъ, а прозвище Филимонъ; на его Филипка; Филипко, прозвище Филимонко (I 390, 1591-1596 r.), Василей Ивановъ сынъ, а прозвище Ивашъ; мнѣ Василью; мнѣ Василью Ивашу, спросилъ Василья Иваша, Василей Ивашъ казалъ (I 387-388, 1591-1596 r.).

Drugie imiona chrześcijańskie były nazwami dodatkowymi (w dokumentach stanowiły pomocniczy środek identyfikacji osoby) i fakultatywnymi, bowiem nie wszyscy członkowie danej wspólnoty je posiadali. Cechy te zbliżyły drugie imiona do antropimicznej kategorii przezwisk. Jednakże różniły się od przezwisk tym, że nie występowały w tekście samodzielnie i nie pełniły podstawowej dla tej kategorii funkcji nazw zastępczych, tzn. nie mogły zastępować imienia pierwszego (chrzestnego) oraz wieloczłonowej nazwy osobowej. Niezupełnie jasne są motywy i okoliczności nadania drugiego imienia. Niewykluczone, że nadawano je w związku z występowaniem identycznego imienia chrzestnego u wielu nosicieli, co mogło prowadzić do znacznego osłabienia zdolności indywidualizacji imienia chrzestnego w obrębie wspólnoty komunikatywnej. Mogło się również pojawiać z jakiegoś innego ważnego powodu. Dokumenty notują nazwy osób, które przeszły na prawosławie i otrzymały drugie imię, por. np. zapisy: „женку Ла-

⁷¹ Przykłady wybrano ze zbioru dokumentów: *Новгородские записные кабальные книги 100-104 и 111 годов (1591-1596 и 1602-1603 гг.)*, ч. I-II, Москва – Ленинград 1938, cyfra rzymska oznacza część zbioru, arabska – stronę.

тышку, Феклицею зовут, а по крещению имя Овдотья”⁷² (1597 r.), „Латышка Анница, по крещень[ю] Оленка”⁷³ (1591 r.), „полонянку Марью, а крещеное имя Татьяна”⁷⁴ (1595 r.). Mogły to być również imiona samowolnie zmienione przez zbiegłych chołopów. Zagadnienie niewątpliwie wymaga dalszych badań.

Wyniki analizy zebranego materiału prowadzą do następujących wniosków. Zapisy źródłowe nazw osobowych ksiąg pokazują, że przy chrzcie zgodnie z obrządkiem cerkiewnym nadawano tylko jedno imię. Najstarsze zapisy nazw świadczące o posiadaniu przez osoby świeckie dwóch imion chrześcijańskich pochodzą z XIV wieku. Ich nosicielami byli zarówno przedstawiciele wyższych warstw społecznych, jak i osoby z warstw niższych. W zapisach dotyczących osób uprzywilejowanych oba imiona są traktowane jako nazwy równorzędne, ale tylko imię chrzestne, nazywane również modlitewnym, określa się wyrazem imię. Drugie imię poprzedza zwykle wyraz prozwiszcze lub prozwanie. Występuje ono w połączeniu z formacją patronimiczną i zyskuje coraz ważniejszą pozycję. W wieloczłonowych nazwach osobowych pojawia się na miejscu pierwszego członu, które z reguły zajmowało imię chrzestne. Powoduje to obniżenie rangi imienia chrzestnego, które w zapisach nierzadko bywa pomijane. Imię chrzestne było ściśle związane z kalendarzem cerkiewnym. Wybór drugiego imienia zależał od daty nadania pierwszego (chrzestnego) imienia. Wybierano przede wszystkim imiona znajdujące się w kalendarzu w pobliżu daty urodzenia. Odstępstwa od tej reguły są nieliczne. Oznaczanie jednostki drugim imieniem chrześcijańskim nie było w okresie XV-XVII w. szeroko rozpowszechnionym sposobem nazywania osób. Pojawienie się drugiego imienia chrześcijańskiego stanowiło naruszenie stosowanej w ówczesnej praktyce zasady nadawania i funkcjonowania pierwszego imienia. Spowodowało przewartościowanie kategorii imienia chrześcijańskiego. Imię chrzestne będące nazwą prymarną i obligatoryjną zaczyna funkcjonować w zakresie ograniczonym do życia prywatnego, rodzinnego i religijnego. Drugie imię chrześcijańskie jako nazwa sekundarna uzyskuje aprobatę społeczną i status imienia oficjalnego.

W zapisach nazw osób należących do niższej warstwy społecznej, a w szczególności nowogrodzkich chołopów, odnotowanych w dokumentach XVI – początku XVII w. w funkcji pierwszego członu mogły występować zarówno podstawowe postaci imion, jak i formy zdrobniałe. Drugie imię poprzedza określenie prozwiszcze, co wskazuje, że pierwszy człon jest imieniem chrzestnym. W funkcji drugiego imienia występują najczęściej formacje deminutywno-hipokorystyczne. Pierwsze imię łączy się z patronimem, w przeciwieństwie do drugiego imienia, które nigdy nie tworzy związku z formą patronimiczną. W dokumentach nie występuje samodzielnie, ale zawsze przy imieniu chrzestnym na drugim miejscu. Drugie imię chrześcijańskie było nazwą dodatkową o zakresie funkcjonowania ograniczonym do niewielkiej wspólnoty komunikatywnej.

⁷² *Записная книга крепостным актам XV-XVII вв., явленным в Новгороде дьяку Д. Алябьеву*, „Русская историческая библиотека”, т. XVII, Санкт-Петербург 1898, с. 64.

⁷³ *Ibidem*, с. 143.

⁷⁴ *Ibidem*, с. 212.

Zagadnienie występowania dwóch imion chrześcijańskich u osób świeckich wymaga bez wątpienia dalszych szczegółowych studiów, a postęp badań w dużym stopniu będzie zależał od poszerzenia podstawy materiałowej.

References

- Alekseyev A.I., *Pervaya redaktsiya vkladnoy knigi Kirillova Belozerskogo monastyrya (1560-e gg.)*, „Vestnik tserkovnoy istorii” 2010, № 3/4.
- Apukhtin V.R., *Kormovaya kniga Pskovskogo Pecherskogo monastyrya. Kratkiye istoricheskiye svedeniya o Pskovo-Pecherskom Uspenskom muzhskom monastyre i opisaniye khranyashcheysya v nem kormovoy (vkladnoy) knigi 1558 g.*, „Letopis' Istorikorodoslovnogo obshchestva v Moskve” 1914, vyp. 1 (37).
- Bol'shoy tolkovyy slovar' donsogo kazachestva*, Moskva 2003.
- Bulgakov S.V., *Nastol'naya kniga dlya svyashchenno-tserkovno-sluzhiteley*, Kiyev 1913.
- Golubinskiy E., *Istoriya russkoy tserkvi*, t. I, ch. 2, Moskva 1904, t. II, ch. 2, Moskva 1911.
- Kormovaya kniga Moskovskogo stavropigial'nogo Novospasskogo monastyrya*, Moskva 1903.
- Leonid [Kavelin], arkhim., *Makhrishchskiy monastyr'. Sinodik i vkladnaya kniga*, „Chteniya v imperatorskom Obshchestve istorii i drevnostey rossiyskikh” 1878, kn. 3.
- Leonid [Kavelin], arkhim., *Prilozheniya k Istoricheskomu opisaniyu Svyato-Troitskiya Sergiyevy lavry, VIII. Spisok nadgrobiy Troitskogo Sergiyeva monastyrya, sostavlennyy v polovine XVII veka*, „Chteniya v imperatorskom Obshchestve istorii i drevnostey rossiyskikh” 1879, kn. 2.
- Leonid [Kavelin], arkhim., *Vkladnaya kniga Moskovskogo Novospasskogo monastyrya*, Sankt-Peterburg 1883.
- Likhachev N.[P.], *Dvoynnyye imena*, „Izvestiya Russkogo genealogicheskogo obshchestva” 1900, vyp. 1.
- Litvina A.F., Uspenskiy F.B., *Russkaya khristianskaya dviimennost' v filologicheskoy perspektive – iz onomasticheskogo kommentariya k „Vremenniku” Ivana Timofeyeva*, „Slavistična revija” 2018, vol. 66, № 3.
- Litvina A.F., Uspenskiy F.B., *Khristianskaya dviimennost' v pravyashchey dinastii na Rusi: Etapy evolyutsii*, „Die Welt der Slaven” 2019, Jahrgang 64, Heft 1.
- Litvina A.F., Uspenskiy F.B., *Vybor imeni i kommemorativnaya praktika v XVI v. (Novoye o dumnom d'yake Andreye Shchelkalove)*, „Scando-Slavica” 2022, vol. 1, № 68.
- Litvina A.F., Uspenskiy F.B., *Muzhskoye vs zhenskoye v kontekste svetskoy khristianskoy dviimennosti na Rusi XVI-XVII vv.*, „Slověne” 2019, vol. 8, № 1.
- Lyapunov B.M., *O nekotorykh primerakh obrazovaniya imen naritsatel'nogo znacheniya iz pervonachaľnykh imen sobstvennykh lichnykh v slavyanskikh yazykakh*, [v:] Akademiya nauk SSSR akademiku N.Ya. Marru, Moskva – Leningrad 1935.
- Mashkov I.P., *Doklad o izyskaniyakh pogrebeniy knyazey Repninykh v Borovskom Pafnut'yevskom monastyre*, „Drevnosti. Trudy Komissii po sokhraneniyu drevnikh pamyatnikov” imp. Moskovskogo arkhologicheskogo obshchestva, Moskva 1912, t. IV.
- Milejkowska H., *Przyczynek do badań nad imionami własnymi mieszkańców Nowogrodu na przelomie XVI i XVII wieku*, „Slavia Orientalis” 1962, nr 1.
- Moroshkin M.Ya., *O lichnykh imenakh u russkikh slavyan*, „Izvestiya imp. Arkheologicheskogo obshchestva” 1863, t. IV, vyp. 6.

- Novgorodskiye zapisnyye kabal'nyye knigi 100-104 i 111 godov (1591-1596 i 1602-1603 gg.)*, ch. I-II, Moskva – Leningrad 1938.
- Polnoye sobraniye russkikh letopisey*, t. 2, *Ipat'yevskaya letopis'*, Moskva 1962, t. 6, *Sofiyskiye letopisi. Sofiyskaya vtoraya letopis'*, Sankt-Peterburg 1853, t. 8, *Prodolzheniye Letopisi po Voskresenskomu spisku*, Sankt-Peterburg 1859, t. 11, *Letopisnyy sbornik, imenyemyy Patriarsheyu ili Nikonovskoyu letopis'yu*, Sankt-Peterburg 1897, t. 12, *Letopisnyy sbornik, imenyemyy Patriarsheyu ili Nikonovskoyu letopis'yu*, Sankt-Peterburg 1901, t. 24, *Tipografskaya letopis'*, Petrograd 1921.
- Rodoslovnaya kniga*, [v:] „Vremennik imp. Moskovskogo obshchestva istorii i drevnostey rossiyskikh”, kn. X, Materialy, Moskva 1851.
- Skulina T., *Staroruskie imiennictwo osobowe*, cz. I, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1973.
- Slovar' russkikh narodnykh govorov*, vyp. 1 – 17, Moskva – Leningrad 1965 – Leningrad 1981.
- Spisok pogrebennykh v Troitskoy Sergiyevoy Lavre*, Moskva 1880.
- Titov A.A., *Vkladnyye i kormovyye knigi Rostovskogo Borisoglebskogo monastyrya v XV, XVI, XVII i XVIII stoletiyakh*, Yaroslavl' 1881.
- Tupikov N.M., *Slovar' drevnerusskikh lichnykh sobstvennykh imen*, Sankt-Peterburg 1903.
- Vakhrameyev I.A., *Istoricheskiye akty Yaroslavskogo Spasskogo monastyrya*, t. 3, *Vypisi iz pistsovykh i perepisnykh knig, Dopolneniye: Kniga kormovaya*, Moskva 1896.
- Vasil'yev I.I., *Arkheologicheskii ukazatel' g. Pskova i ego okrestnostey*, Sankt-Peterburg 1898.
- Wójtowicz M., *Drevnerusskaya antroponimiya XIV-XV vv. Severo-Vostochnaya Rus'*, Poznań 1986.
- Zapisnaya kniga krepostnym aktam XV-XVII vv., yavlennym v Novgorode d'yaku D. Alyab'yevu*, „Russkaya istoricheskaya biblioteka”, t. XVII, Sankt-Peterburg 1898.
- Zelenin D.K., *O lichnykh sobstvennykh imenakh v funktsii naritsatel'nykh v russkom narodnom yazyke*, „Filologicheskiye zapiski” 1903, vyp. 2.

NOTA O AUTORZE

Marian Wójtowicz – em. prof. zw. dr hab. Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, językoznawca, slawista. **Monografie:** *Характеристика заимствованных из английского языка имен существительных в русском языке*, Poznań 1984; *Początki pisma słowiańskiego*, Poznań 2000; *Najstarsze datowane inskrypcje słowiańskie, X-XII wiek*, Poznań 2005. **Artykuły:** *Новгородская берестяная грамота о передаче кун*, „Lingua Posnaniensis” 1982, t. XXV, s. 41-44; *The Influence of English Loan-Words in the Development of Russian Vocabulary in the 18th Century*, „Slavia Orientalis” 1993, nr 3, s. 439-445.

ORCID ID: 0000-0002-5657-77-87

Email: maw@amu.edu.pl